

Важливою рисою є використання природного ландшафту для підсилення оборонної здатності: замки будували на підвищеннях, поблизу річкових долин, що утруднювало доступ нападникам.

Більшість замків області нині перебуває в аварійному стані. Зanedбаність, руйнівний вплив часу та людського чинника створюють загрозу безповоротної втрати унікальної спадщини. Попри окремі зусилля зі збереження та реставрації, загалом відсутня цілісна програма охорони пам'яток. Особливо гостро постає проблема залучення інноваційних методів дослідження та консервації – археологічних розкопок, 3D-моделювання, картографічного аналізу.

Дослідження замкової архітектури Тернопільщини мають різний характер. Їх умовно можна поділити на чотири групи. Це репринтні видання – насамперед праці Ю. Сіцинського, які залишаються важливим джерелом описів замків Поділля; науково-популярна література – видання О. Лесика, О. Мацюка, К. Липи, Г. Муніна, Г. Гуркіна, О. Середюка, а також туристичні путівники О. Гаськевич, А. Івченка, О. Пархоменко; матеріали конференцій – зокрема збірники Міжнародної конференції «Замки України: дослідження, збереження, використання» та науково-практичних зустрічей у Збаражі (2023); періодичні видання – статті С. Мичко, В. Бойка, В. Чайки, Х. Равлюк тощо. Сучасна історіографія, хоч і робить вагомий внесок у популяризацію теми, все ж потребує системного академічного підходу із залученням міждисциплінарних методів.

Замки Тернопільщини мають значний потенціал для розвитку туристичної інфраструктури та культурного брендингу регіону. Вони здатні виступати не лише як пам'ятки минулого, але й як чинники сучасної локальної ідентичності. Для цього необхідна інтеграція наукових досліджень, реставраційних робіт і культурно-туристичних програм.

Таким чином, замкова архітектура Тернопільської області є надзвичайно важливим пластом національної культурної спадщини. Вона відображає складні історичні процеси, впливи різних держав і культур, а також локальну своєрідність. Стан дослідження й збереження цих об'єктів свідчить про значні досягнення у сфері популяризації, проте водночас актуалізує потребу у поглибленому міждисциплінарному вивченні та реалізації комплексної програми охорони. Збереження замкової архітектури є не лише науковим, а й суспільним завданням, адже воно визначає майбутнє культурної пам'яті та туристичного розвитку регіону.

Володимир Кіцак, Валерій Янусь (Тернопіль)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЦІННІСТЬ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ТЕРНОПІЛЬЩИНИ ЗА ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ МЕТОДИК

Фортифікаційні споруди посідають центральне місце у формуванні історичної та просторової пам'яті українських земель. На Тернопільщині, як і на сусідніх територіях Галичини та Поділля, військово-оборонні комплекси стали тим стрижнем, навколо якого вибудовувалися поселення, організовувалося соціальне життя і формувалася політичний простір. Замки, укріплені монастирі, бастіонні системи та оборонні укріплення не тільки забезпечували захист від воєнних загроз, але й визначали спосіб самоорганізації громади, впливали на економічні стосунки та культурну взаємодію. Вони були видимими знаками сили, легітимності влади і здатності громади до самозбереження.

Сьогодні ці споруди перебувають у різних станах – від повністю збережених і частково реставрованих до руїн, які поступово зникають під впливом часу та людської недбалості. Проблема полягає не лише у фізичній втраті матеріальної спадщини, але й у поступовому забутті значень, символів та соціальної ролі цих споруд. Розуміння історико-культурної цінності фортифікацій є необхідною умовою для створення ефективної системи їхнього збереження та ревіталізації.

Формування більшості міст Тернопільщини напряму пов'язане із заснуванням фортифікаційного центру, навколо якого поступово розвивалося житлове й торговельне середовище. Це найвиразніше проявляється у Тернополі та Теребовлі, але аналогічні процеси простежуються і в Збаражі, Микулинцях, Скалаті та Кременці.

Тернопільський замок, зведений у XVI ст. Яном Амором Гарновським, спочатку був виразною оборонною спорудою, центр якої становив масивний донжон, над річковим урвищем. Нижні рівні замку – каземати, складські та оборонні приміщення – збереглися як матеріальне ядро первісної споруди. У XVII ст. розвиток артилерії зумовив реконструкцію замку у бастионний тип: земляні насипи та зовнішні укріплення створювали оборонний пояс. Разом із цим замок перетворився на центр просторової організації міста. Навколо замкового комплексу формувалася ринкова площа, ремісничі квартали, розгорталася торгівля, духовні та громадські об'єкти. Замок визначав систему шляхів, які розходилися від нього, і задавав структуру міського середовища.

Аналогічно Збараський замок став не лише фортецею, а і політичним осередком князівської влади. Його будівництво за бастионною схемою із внутрішнім палацом демонструвало поєднання оборонної та репрезентативної функцій. Теребовлянський замок, завдяки своєму розташуванню на високій скелі, виконував роль неприступної військової твердині, що контролювала долину Серету. Кременецький замок, розташований на горі Бона, був природно захищений рельєфом. Микулинецький замок контролював торговельні шляхи і був тісно пов'язаний із розвитком ремісничої діяльності.

Усі ці об'єкти є свідченням того, що фортеця була центром міста, а місто – продовженням фортеці.

Окремого значення набувають монастирські комплекси, що мають виразні ознаки фортець. У Тернопільському регіоні вони формувалися як відповідь на постійні загрози з боку татарських та османських загонів, а також під час внутрішніх воєн і соціальних потрясінь.

Почаївська лавра поєднувала сакральну та оборонну функції: її мури та бастиони утворювали захисне кільце навколо духовного центру. Монастир у Бучачі вирізнявся системою захисних мурів, що формували замкнений оборонний периметр. Язловецький монастир поєднував житлові, культові і оборонні приміщення, і його архітектура формувалася з огляду на можливість тривалої оборони.

У таких комплексах оборона і віра виступали єдиною системою, де захист громади набував духовного змісту. Це стало характерною формою культурної самоорганізації регіону.

Більшість замків Тернопільщини у XVIII–XIX століттях зазнали трансформацій, пов'язаних із втратою оборонної функції. Тернопільський замок був перебудований у палацовий комплекс, що означало ліквідацію значної частини оборонних форм. Збараський замок опинився у стані поступового руйнування після занепаду князівської лінії. Теребовлянський замок поступово перетворився на руїну внаслідок відсутності утримання та

систематичних військових дій. Кременецький замок втратив оборонну роль і залишився у вигляді мальовничих руїн.

У радянський період багато історичних споруд було перепрофільовано. Тернопільський замок використовувався як спортивна школа, що спричинило втрату інтер'єрних структур і подальше спрощення архітектурних елементів. В інших комплексах здійснювалися пристосування під склади, казарми чи адміністративні приміщення. Це спричинило системну втрату автентичних елементів і руйнування історичної пам'яті матеріального середовища.

Сучасні підходи до збереження фортифікацій передбачають не лише реставрацію, а й повернення споруди у суспільний обіг. Найефективнішим є підхід, коли пам'ятка не консервується як мертва структура, а набуває нової функції. Досвід Львівщини – Олеського, Золочівського та Підгорецького замків – показує, що відновлена фортифікаційна споруда може стати музеєм, центром культурних подій, простором для вистав і фестивалів, місцем туристичної комунікації.

На Тернопільщині подібні процеси лише розпочинаються. Проте потенціал регіону є значним. Повернення Тернопільського, Теребовлянського та Кременецького замків у культурний обіг – це не лише питання реставрації, а й формування нової ідентичності міського простору.

3D-моделі, інтерактивні маршрути та музейні інтерпретації можуть стати тим фундаментом, на якому відбудеться відновлення історичної присутності фортеці у свідомості громади.

Використання 3D-моделювання, лазерного сканування, фотограмметрії та віртуальної реальності дозволяє відтворювати первісний вигляд споруд, навіть якщо вони частково або значною мірою зруйновані. Створення цифрових моделей Тернопільського, Теребовлянського чи Кременецького замків дає можливість побачити їх у тому вигляді, у якому вони існували у XVI–XVIII століттях, що суттєво змінює сприйняття пам'ятки: від «руїни» до «повноцінної історичної структури». Такі моделі можуть бути інтегровані у музейні експозиції, мобільні додатки, туристичні маршрути та освітні програми.

Цифрова реконструкція також виконує функцію збереження пам'ятки «у майбутньому», адже навіть у випадку подальших фізичних втрат залишаються її точні зафіксовані параметри. Важливо, що 3D-візуалізації не є лише інструментом демонстрації — вони допомагають архітекторам і реставраторам приймати професійні рішення, аналізувати конструкції, шари перебудов і визначати межі автентичних елементів. Додатково цифрові моделі роблять пам'ятку доступною широким групам користувачів: молоді, туристам, дослідникам, людям з обмеженою мобільністю. Таким чином, цифровізація виступає не лише способом документування, але й засобом повернення фортеці у культурний простір як активних учасників сучасної історичної комунікації.

Фортифікаційні споруди Тернопільщини не є залишками минулого, відірваними від сучасності. Вони становлять частину живої історичної тканини, яка продовжує впливати на культурне та соціальне життя регіону. Замки та оборонні монастирські комплекси зберігають у собі не лише матеріальну форму, але й досвід спільного опору, самоорганізації, віри й відповідальності перед землею та історією. Їхня присутність у ландшафті та культурній пам'яті є доказом історичної тяглості українського народу, здатності громади зберігати себе в умовах загроз та самостійно формувати простір власного існування.

Замкові комплекси Тернопільщини є також важливим свідченням впливу європейської оборонної архітектури на локальні традиції. Вони демонструють, як українські землі були включені у широкий культурний та політичний контекст Центрально-Східної Європи, як військові технології, інженерні рішення та архітектурні форми адаптувалися до місцевого рельєфу, історичних умов і соціальних потреб. Завдяки цьому фортифікації регіону виступають видимими маркерами того, що українська історія не була ізольованою, а розвивалася у взаємодії з європейськими культурними процесами, зберігаючи водночас власну традицію та ідентичність.

Таким чином, їхнє збереження і повернення у культурний обіг є не лише питанням реставрації матеріальної спадщини, але й актом відновлення історичної суб'єктності. Відновлена фортеця — це не тільки відновлена будівля; це повернення голосу громади, що проживає на цій землі, і відновлення пам'яті про себе через простір. Саме тому ревіталізація та осмислене включення замків у сучасне культурне середовище є необхідною умовою збереження історичної ідентичності регіону і всього українського народу.

Микола Проців (Бережани)

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА БЕРЕЖАНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ

Я досить часто буваю на цвинтарі, відвідуючи могили рідних, друзів і знайомих, згадуючи їх в молитві.

З кожним роком їх на цвинтарі все більше і більше...

Віднедавна я почав проводити тут екскурсії.

Так! Як би це незвично звучить, але цвинтар теж можна, варто і треба (!) показувати.

Про цвинтар треба розповідати.

Про людей, які лежать на ньому. Про тих, хто їх туди «положив».

Про сакральні скульптури різних часів і про варварів, які їх нищать...

Про пам'ять: живі квіти, запалені свічки, доглянуті могили...

Про безпам'ятство: похилені хрести, зарослі могили, вицвілі пластмасові квіти і вінки...

Про нездійсненні мрії та нереалізовані плани мертвих і про байдужість і черствість живих...

Про вину НАРОДУ і ВЛАДИ...

«Бурхливим є Море Байдужості», писав Станіслав Єжи Лец – поет, філософ, письменник-сатирик.

Бережанський християнський цвинтар цікавий як місце поховання знаних і по-справжньому історичних особистостей, чия діяльність мала вплив на різноманітні обставини політичних відносин XIX – поч. XX ст. Заснований в 1784 р. Тут поховані учасники різних війн: Австро-пруської війни (1866), Першої світової війни, українсько-польської (1918–1920), II Світової війни, війни в Афганістані, сучасної російсько-української війни.

Серед пам'ятників військовикам – пам'ятник героям-солдатам австрійської армії, що походили з Бережан, які загинули під Садовою у битві Австро-пруської війни, яка відбулася 3 липня 1866 р. Автор – відомий львівський скульптор Генрик Пер'є.

Урочистості відкриття пам'ятника на честь офіцерів і солдатів 55-го піхотного полку відбулися в Бережанах на площі перед костелом 3 липня 1895 р. Окрім офіцерів 55-го полку, участь взяли, зокрема, бережанське духовенство, представники влади, делегації офіцерів полків драгунів № 9 і 10, міська рада на чолі з бурмістром майором Йозефом Гартлером, чисельно